

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД У ЦАРИНІ ОХОРОНИ ГРИБІВ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

Акулов Олександр Юрійович
Кафедра мікології та фітоімуннології, Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна; 61077, Харків,
пл. Свободи, 4; bipolaris@mail.ru; alex_fungi@yahoo.com

Прилуцький Олег Владиславович
Національний природний парк «Гомільшанські ліси», 63436, Харківська обл., Зміївський р-н, с. Задінецьке, вул.
Курортна, 156; oleg_pril@yahoo.com

In the paper the main trends in the organization of fungi conservation in Europe are considered. Some methodological difficulties of mycosozological studies that exist due to specific biology of fungi are discussed. The activities, amplification of which, according to the authors, are particularly important in Ukraine are marked.

Охорона грибів у сучасній Європі є одним з пріоритетних завдань природоохоронної політики загалом [1; 6; 9]. Зокрема про це свідчить кількість видів грибів, що занесені до Червоних списків різних країн Європи. Так, Червоний список грибів Чехії нараховує 905 видів, Німеччини – 992 види, Польщі – 1081 вид, Нідерландів – 1655 видів [1; 9].

Провідною міжнародною організацією в галузі охорони рідкісних видів є Міжнародна спілка охорони природи (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources або IUCN). Серед багатьох напрямків роботи цієї організації є створення та вдосконалення Міжнародної червоної книги. **На жаль, жодного виду гриба у Міжнародній червоній книзі досі немає** [12].

Задля об'єднання зусиль мікологів Європи, спрямованих на охорону рідкісних видів, у 1985 р. було створено Європейську раду з охорони грибів (European Council for the Conservation of Fungi або ECCF) [8]. Проте **єдиного офіційно визнаного Червоного списку грибів Європи також досі не існує**. Європейською радою з охорони грибів розроблено пропозиції щодо включення у Додаток I Бернської конвенції 33 найбільш рідкісних видів макроміцетів, але вони досі не ухвалені Радою Європи [6]. Британським мікологом Брюсом Інґом та його словацьким колегою Полом Лізоном запропоновано попередній список рідкісних видів макроміцетів Європи, що нараховує майже 600 видів, але він також не має жодного юридичного статусу [11].

Критерії внесення тих чи інших видів грибів у Червоні списки досі залишаються дискусійними та недосконалими. Зокрема, **критерії, що прийняті Міжнародною спілкою охорони природи, засновані головним чином на даних про популяційну та хорологічну динаміку видів** [10]. Але оскільки вегетативне тіло грибів сховане всередині субстрату, а розмір генетично однорідного міцелію може значною мірою варіювати, **виникає низка методичних труднощів, пов'язаних з визначенням меж особини, чисельності, вікової та генетичної структури популяції у грибів**. Це сильно ускладнює коректне застосування критеріїв МСОП до грибів. Останніми роками, на підставі популяційно-генетичних досліджень, скандинавськими мікологами були запропоновані методики аналізу структури популяцій грибів у польових умовах [7]. Але варто відзначити, що ці методики є надто формалізованими та неточними.

Мікосозологічні дослідження також суттєво ускладнюються у зв'язку з біологічними особливостями утворення плононошень грибів. Більшості видів макроміцетів притаманні залежність плононошення від режиму зволоження, нетривалий період існування плодових тіл, а також значні, часом кількарічні проміжки між їх утворенням. Ці ознаки роблять виявлення того чи іншого малочисельного виду грибів радше щасливою випадковістю, аніж результатом цільового дослідження. Винятки можуть траплятися лише на територіях, прилеглих до певних наукових стаціонарів, де мікологічні дослідження проводяться регулярно протягом багатьох років. У країнах з давніми мікологічними традиціями ця проблема вирішується шляхом залучення широкого кола дослідників – як професійних мікологів, так і аматорів, об'єднаних у регіональні “мікологічні товариства”. На жаль, **кількість мікологів в Україні наразі недостатня для забезпечення регулярних обстежень всієї території країни та об'єктивної оцінки локалітетів та стану популяцій рідкісних видів грибів**.

Червоні списки несуть не лише наукове (як переліки созологічно рідкісних видів), а й практичне значення (як інструмент у справі охорони природи). Позаяк коректна ідентифікація абсолютної більшості видів грибів вимагає залучення фахівців, що спеціалізуються на певній, таксономічно вузькій групі, існує “традиція” вносити до Червоних списків лише макроміцети, до того ж лише ті види, що можуть бути відносно легко впізнані за макроморфологічними ознаками. Це дає змогу задіяти для охорони таких видів якомога ширше коло науковців, натуралістів та природоохоронників. Охорона інших видів здійснюється опосередковано: через охорону певних видів макроміцетів відбувається охорона середовищ їх існування разом з усіма видами грибів, що там мешкають. **«Охорона мікроміцетів через охорону макроміцетів»** на сьогодні є основною стратегією у справі охорони грибів у світі [6; 8]. Важливо відзначити, що при застосуванні такого підходу достатній рівень охорони може бути досягнутий лише за умов включення до Червоних списків достатньої кількості видів макроміцетів, що відображають усі цінні для існування грибів типи біотопів.

Критерії Міжнародної спілки охорони природи зорієнтовані головним чином на виявлення **созологічно рідкісних видів** – видів з високим ризиком вимирання [10]. Втім, Червоні списки деяких країн Європи реалізують

інакший підхід. Пріоритет під час укладання та ревізій Червоного списку належить **індикаторним видам** – тобто тим видам грибів, що консортивно пов'язані з корінними та вразливими природними комплексами країни. Ці види переважно не є ані малочисельними, ані регіонально обмеженими. Види, що трапляються вкрай рідко (власне “рідкісні” види) відображаються у Червоних списках за залишковим принципом [13]. При використанні такого підходу, у деяких країнах Західної та Центральної Європи співвідношення кількості видів, занесених до Червоних списків, до загальної кількості виявлених видів макроміцетів сягає 20%. Наприклад, у Норвегії відомо 3700 видів макроміцетів, а до Червоного списку країни увійшли 763 з них, що складає 20,6% [7]. В останнє видання Червоної книги України увійшли 57 видів, що, вочевидь, є значно менше, ніж п'ята частина різноманіття макроміцетів нашої країни [5].

Важливо відзначити, що **юридичний статус виду, що занесений до Червоного списку, в різних країнах суттєво різниться**. Якщо в Україні порушення умов існування такого виду визнається як кримінальний злочин, то в багатьох країнах Західної та Центральної Європи Червоні списки мають лише рекомендаційний характер. Законодавство країн, до Червоних списків яких увійшли сотні видів, зазвичай не передбачає майже ніякої відповідальності за заподіяння шкоди рідкісним видам. Факт виявлення раритетного виду з Червоного списку зазвичай не обмежує господарську діяльність людини на відповідній території, але ці дані можуть враховуватися при створенні об'єктів природно-заповідного фонду та визначенні їх меж та режимів [3; 9].

З огляду на українські реалії організації природоохоронної діяльності, на нашу думку, кращою моделлю є включення до Червоних списків обмеженої кількості раритетних видів, які суворо охороняються, аніж формалізоване включення до охоронних списків сотень видів, завдання шкоди яким не передбачатиме жодної юридичної відповідальності. Проте, **європейський досвід включення до Червоних списків не лише соціологічно вразливих видів, а й таких, що є індикаторами цінних біотопів, є дуже корисним і має бути використаним при створенні нових видань Червоної книги України (далі ЧКУ).**

У більшості країн Європи система охорони грибів не вичерпується укладанням переліків рідкісних, загрожуваних та індикаторних видів. Основою соціологічних концепцій є усвідомлення того, що **єдиним дієвим засобом збереження окремих рідкісних видів грибів та різноманіття грибів загалом є збереження середовищ їх існування**. Таким чином, на перший план виходить питання про взаємозв'язок Червоних списків та програм з охорони тих чи інших природних комплексів. Наприклад, система охорони природи у Великобританії складається з набору взаємопов'язаних національних та регіональних програм, скоординованих єдиним державним Планом дій [14]. Основний принцип цієї системи можна спрощено означити як “охорона природних комплексів через охорону окремих видів та охорона видів через охорону природних комплексів”. Потреба у збереженні середовищ існування задля збереження тих чи інших видів грибів не викликає сумніву. Втім, в Україні, на жаль, відсутній безпосередній зв'язок між цими поняттями.

Офіційним документом, що забезпечує охорону конкретних видів рослин та грибів, є Червона книга України. У той самий час, охорону рослинних угруповань забезпечує Зелена книга України (далі ЗКУ). Цей документ дає можливість виділити та зберегти цінні рослинні угруповання, що є середовищем існування одночасно багатьох рідкісних видів рослин та грибів [4]. На жаль, мікологічні дані досі не враховуються при створенні ЗКУ. **Розробка переліку рослинних угруповань, що є важливими для збереження грибів, з перспективою включення їх до наступної редакції ЗКУ, на нашу думку, є актуальним напрямом досліджень в галузі охорони грибів в Україні.**

Єдиний на сьогодні національний нормативний документ, що безпосередньо охороняє певні види грибів – Червона книга України. Згідно українського Законодавства, охорона об'єктів ЧКУ забезпечується головним чином “...шляхом пріоритетного створення заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також екологічної мережі на територіях, де перебувають (зростають) об'єкти Червоної книги України” (Закон “Про Червону...” ст. 11) Також декларується “...установлення підвищеної адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження об'єктів Червоної книги України, заподіяння шкоди середовищу їх перебування (зростання)” Відповідальність порушник нестиме у разі доведення того, що він винен у “...погіршенні середовища перебування (зростання) видів ..., занесених до Червоної книги України” або “вчиненні інших дій, що завдали шкоди тваринам і рослинам, види яких занесені до Червоної книги України” [3].

На жаль, не існує дієвого механізму притягнення до відповідальності суб'єктів права, винних у вчиненні дій, що завдали шкоду видам грибів, що занесені до ЧКУ через погіршення умов зростання. Причинами цього є невизначеність розміру й меж території, що підлягає особливому режиму охорони в разі, якщо там виявлено локалітет виду, занесеного до ЧКУ, а також у невизначеності вимог самого режиму охорони. **Чинне видання Червоної книги України дає лише загальні рекомендації стосовно охорони тих чи інших видів грибів.**

Важливою формою охорони рідкісних та загрожуваних видів, що успішно функціонує в Україні, є Державний Кадастр. Щоправда, на сьогодні існує лише Держкадастр тваринного світу. Цей документ робить можливим виділити межі та встановити чіткий режим охорони кожної конкретної території, яка є важливою для збереження певного виду тварини. Це, у свою чергу, дає можливість прямого притягнення до відповідальності фізичних чи юридичних осіб, винних у нанесенні шкоди об'єктам ЧКУ [2]. **Запровадження кадастрового обліку територій, важливих для збереження грибів, могло б стати потужним інструментом втілення в життя намірів щодо охорони грибів, окреслених Червоною книгою України.**

Так чи інакше, основною й необхідною передумовою поліпшення системи охорони грибів в Україні є насамперед стимулювання мікологічних досліджень на всій території країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Акулов А.Ю., Ордынец А.В. Современные тенденции в организации охраны грибов в Европе // Матер. Междунар. конф. «От молекулы до биосферы», Харьков: ХНУ. – 2006. – С.
2. Державний кадастр тваринного світу України, 2010. – режим доступу до сайту: <http://biomon.org/cadastre/>
3. Закон України “Про Червону книгу України” № 3055-III від 07.02.2002 р. зі змінами, внесеними згідно з Законом № 805-VI від 25.12.2008 р.
4. Постанова КМУ № 1286 від 29.08.2002 р. “Про затвердження Положення про Зелену книгу України”.
5. Червона книга України. Рослинний світ/ за ред. Я.П. Дідуха — К.: Глобалконсалтинг, 2009. – 900 с.
6. 33 threatened fungi in Europe. Complementary and revised information on candidates for listing in Appendix I of the Bern Convention. – EPA-ECCF. – 2003. – 14 p.
7. Brandrud T.E., Bendiksen E., Hofton T.H., Høiland K., Jordal J.B. Sopp (Fungi) // Norsk Rødliste, 2006 (Norwegian Red List, 2006) / Red. Kålås J.A., Viken Å., Bakken T. – Norway : Artsdatabanken, 2006. – S. 103–128.
8. European Council for the Conservation of Fungi, 2010. – режим доступу до сайту: <http://www.wsl.ch/eccf/redlists-en.ehtml>
9. European Mycological Association. Conservation, 2010. – режим доступу до сайту: <http://www.euromould.org/links/conserva.htm>
10. Guidelines for Using the IUCN Red List. Categories and Criteria [version 6.1.]. – IUCN-SSC, 2006. – 60 p.
11. Ing, B. Towards a Red List of endangered European macrofungi. – Kew: Royal Botanic. Gardens, 1993. – P. 231–237.
12. International Union for Conservation of Nature, 2010. – режим доступу до сайту: <http://www.iucn.org/>
13. Threatened plants and fungi in Finland, 2000. – режим доступу до сайту: <http://www.environment.fi/default.asp?contentid=60278&lan=EN>
14. UK Biodiversity Action Plans (Fungi), 2010. – режим доступу до сайту: <http://www.ukbap.org.uk/SpeciesGroup.aspx?ID=15>